

A kezes – és ami leírhatatlan (Kafka, Goethe és a kopár tér)

Das Unbeschreibliche
Hier ist's getan

A leírhatatlan
Itt tetet ölt...
(Faust II.)

„...a kórus, amelyet senki nem énekel, amelyet azonban az Univerzum hangjaként hallhatunk...” – kommentálja Emil Staiger¹ a *Faust* II. részének végén kicsengő „misztikus kórus”-t, amelynek értelmezése, ennek következtében fogalmainak „lefordítása” szinte megoldhatatlan rejtélyek elé állítja fordítóját-olvasóját. A megváltott Faust, aki „Beatricéje” kezességével és közbenjárásával eljut a legfőbb üdvhöz, a Szeretethez, amely mozgat Napot, Holdat és minden csillagot, (ön)nevelési folyamat eredményeképpen járta végig és élte a tökéletességig a maga üdvtörténetét, a mindig küzdve fáradozó és szüntelenül kereső, az örök meg nem elégedéstől hajtott, ám ama egyetlen pillanat előérzetében tevékenykedő „európai” emberét; ha úgy tetszik, „az európai szubjektum”-ét,² akinek „ideológiai utópizmus”-a a közösség megváltásának igényét rejtette. Hogy aztán a huszadik század keserves történései rávilágítsanak a fájdalmas tényre, ez a fajta „ideológiai utópizmus”, más-képpen szólva: ez a típusú „nagy narratíva”³ kapcsolatban áll(hat) a „hatalomvágy hordozójának helyzetével és sorsával”.⁴ Goethe *misztikus kórusa* mindazonáltal összegzi az általa lehetségesnek minősített emberi-bölcseleti törekvések és pozíciók fogalmi apparátusát is; grammatikailag is párhuzamos sorokban jelzi, hogy akkor és ott, a végső pillanatban, az időtlenített helyzetben miképpen lehet érvényessé és visszavonhatatlanná mindaz, ami mulandó voltában pusztán leképződés, az Eredeti erőtlen hasonmása volt. Ezért lehet eseményé, TÖRTÉNÉSsé az, ami annakelőtte hozzáférhetetlen, teljességében felfoghatatlan volt; és ugyancsak ezért valósulhat meg, kaphat formát, alakot, válhat magasabb rendű valósággá a LEÍRHATATLAN. Hiszen ami a mulandók számára az Ideálnak és az Ideának csupán visszfényeként létezhetett, azzal az Ideált és Ideát leírni szándékozók legfeljebb az utánzat utánzataként szolgálhattak.⁵ Az (ön)nevel(őd)ési folyamat végén, a

pillanat öröklététől eltelve, szembenézve a felfogható világ hasonmás-voltával Faust (mint az üdvtörténet főszereplője) képessé és kezese, közbenjárója révén kiváltképpen alkalmassá válik arra, hogy hozzáférhessen a hozzáférhetetlenhez,⁶ azt mintegy *Eseménnyé* alakulása közben szemlélhesse. Ennek következtében tanúja legyen, miképpen érvényesül az interpretációkkal, akár a teológiai magyarázatokkal szemben mindaz, ami azelőtt leírhatatlan volt. Az eseménnyé válás egyben a leírhatóságot is sugallja; a tétel azonban megfordítható: kizárólag a leírhatóság biztosítja az eddig Hozzáférhetetlen eseménnyé emelkedését. S bár a leírhatatlanban bennefoglaltatnak mindazok az „utánzatok”, amelyek az Ideálhoz emelkedés előtt lejátszódott korszakokban alakot kaphattak, az Ideál megpillantásakor a rész szerint igazak, a töredékesek, a pusztán leképződések az Egészben végső formához, az Egységhez jutnak (el). A kezes, a közbenjáró, az Örök-Asszonyi révén kiegészülhet a történet, tökéletes formában lesz létté és létértelmezéssé, a leírható egyetlen modusává.

Kafka *A kastély* című regényének főszereplője K., aki magát földmérőnek adja ki. Fogalmazásom azért oly bizonytalan, mivel K. állítása sem igaz, sem megtévesztő voltáról nem tudunk meg semmi bizonyosat a töredékes regény utolsó mondatáig. A mű értelmezői vitatják,⁷ miféle (allegorikus?) keresés vezérli K.-t a falu útjain és a fogadó(k) labirintusaiban: vajon az üdvtörténet negatív változatával van-e dolgunk? Netán a Halál birodalmában bolyong K.? Esetleg saját tudattalanja mélyére vezetí útja? Ezúttal arra hívom föl a figyelmet, hogy (*A per* és) *A kastély* olvasható akár a nevel(őd)ési regény ellenképeként is; oly módon, hogy sem Josef K. nem tanul egy éven át tartó peréből, éppoly értetlenül áll kivégzőivel szemben, mint vád alá helyezőjével a regény első jelenetében, sem K. nem találja meg (nem találhatja meg?) az utat a legfelső hivatalnokhoz, a beszédes nevű Klammhoz (*klam* csehül csalást, csalódást jelent, ám kérdéses, hogy ki az, aki csal, és ki az, aki megcsalattatik), hiszen szüntelenül értelmezni, meghatározni próbálja a formális logika szabályai szerint értelmezhetlent, a pusztán hasonmás-létében ismeretes, ezért lényegi vonásaiban ismeretlen (megragadhatatlan, leírhatatlan) világot. Jóllehet Josef K. és K. is igyekszik kezest, közbenjárót igénybe venni; a keresés tárgya a közvetítő, aki megmutathatja az utat fölfelé. *A per* és *A kastély* női figurái ebben az összefüggésben éppen úgy felfoghatók az Örök-Asszonyi pervertációjának (a nemesítő szerelem helyett a nemiség reprezentánsainak), mint ahogy Josef K. és K. üdvtörténete megvalósítására irányuló keresése a sok-sok szakrális-mitológiai utalás és célzás révén paródiaként is értelmezhető, például a nevelési regény paródiájaként; általában a keresés mítosza süllyed alá a regényfigurákká lett regényhősök nem ke-

vésbé kisszerű eszközökkel vívott küzdelmévé. S ami szintén idetartozik: Goethe szövege önmagát értelmezi, ugyancsak Emil Staiger mutat rá arra,⁸ miképpen kapcsolja egymáshoz Goethe kulcsfogalmait, és ennek révén miképpen lesz a *hozzáférhetetlen* és a *leírhatatlan* egymás magyarázatává (az őket körülvevő szövegösszefüggésben), míg Kafka főszereplői arra kényszerülnek, hogy az igazi, valójában leírhatatlan szövegeket szüntelenül maguk értelmezzék,⁹ vagy az „egyetlen” értelmezés próbájának vessék alá. Hogy arra döbbenjenek minduntalan: a számukra hozzáférhető szöveg szembeszegül a kizárólagos magyarázat kisajátító gesztusának. Mindaz, ami szöveggé Josef K. és K. elé kerül: sokértelmű, méghozzá olyaténképpen, hogy az egyik értelmezés nem zárja ki a másikat, olykor egymással ellentétes értelmezések együtt lehetnek érvényesek. Ha Goethe misztikus kórusa a fogalmak egybeszövődését, kölcsönösségét, egy fogalmi Világ-Egész értelmességébe vetett hitét tanúsítja, Kafkánál Goethe és mások fogalmai travesztált alakban bukkannak föl.¹⁰ Kafka mindig küzdve fáradozó főszereplői nem képviselik többé azt a fajta személyességet és személyiséget, akiben-amelyben Goethe még hitt, és amely minőséget még Goethe a legfőbb értékek között tartotta számon. Ennek következtében Kafkánál a szubjektum „körvonalai egyre határozatlanabbakká válnak”;¹¹ fogalmi készlete is egyre alkalmatlanabbnak bizonyul a világ jelenségeinek megnevezésére. S ami például K.-val történik, amihez el akar jutni, akiknek révén célját el szeretné érni, a régebbi, eseményé-lett történések kisszerű változata csupán. Ennek következtében az eddig hozzáférhetetlen változatlanul hozzáférhetetlen marad, s a leírhatatlan sem lesz képes formát kapni. Kafka nem egyszerűen visszavonja a felvilágosodás optimizmusától táplált nevel(őd)ési regények célirányosságát, hanem szinte szó szerint véve azok metaforáit (és fogalomkészletét) kíméletlenül érzékelteti a műfajnak és a műfajhoz kapcsolt előadásmódnak kiüresedtségét, a konvenciók szentesítette regényformák használhatatlanságát. S ezzel szoros összefüggésben a típusként, személyiségként, regényhősként szerepeltetett figurák küzdelmét a személyiség lét-rejöttéért, egyben ennek a küzdelemnek csődjét is.

A *kastély* K.-jának „kezes”-e *Bürgel* lehet(ne), s a fogadói labirintusban bolyongva, eltévesztve az ajtót, K. el is jut hozzá. Kafka névadásával tájékoztatja az olvasót a kezes, a lehetséges közbenjáró személyéről; meg arról, hogy K. nem ismeri föl *Bürgel*ben a számára rendelt(?) kezeset. Éppen ezért képtelen értékelni helyzetét, az olyannyira vágyott információkat a hivatalnokok (a közbenjárók) megközelíthetőségéről. Míg Faust (halhatatlan része) mind magasabb, spirituálisabb, szellemibb körökbe juthat föl, közbenjárója a köznapi lét esetlegességeitől és esendőségeitől megtisztult, ha úgy tetszik,

tiszta eszmeiségű lény, K. mind mélyebben süllyed el az éjszakában, mind jobban alámerül az álomba, egyes értelmezések szerint a tudattalanba.¹² S ezzel nemcsak a racionális ellenőrzés alól vonja ki tudatát, hanem ezzel párhuzamosan kiszolgáltatja magát, a felkínálkozó kezes szavait és ajánlatát sem képes a maga javára fordítani.

Goethe színműveinek hősei is eljut(hat)nak a Josef. K.-éhoz hasonló mélypontra. Ám igencsak jellemző, hogy Faust álmaiból gyógyultan, mintegy újjászületve kél föl, joggal írt egy ízben Emil Staiger Faust „Heilschlaf”-járól,¹³ összhangban a goethei alapelvvel, a „stirb und werde” (halj meg és szüless-légy újjá) gondolatával. K. álma, éppen a hivatalnok-kezes, Bürgel szobájában, sőt, ágyában, az éjszaka, éjszakája mélyére vezet; s hiába lát a hivatalnokban mintegy mitológiai figurát, görög istent, diadala képzelt, az ébredéssel szétfoszlik, a „modern kor ember”-ének képzelgése nem több, mint „elirodalmiasodás”. Hamvas Béla¹⁴ diagnózisát idézem K. és a mítosz viszonyát jellemzendő, miközben a német klasszikából kinövő Faust képességét sem felejthetjük, aki nemcsak a maga újkoriságához tudja vonzani az antik szépséget, Helénát, hanem vele együtt nemzi az újkor hőseit, Euphoriont, a szokásokkal-szabályokkal merészen szembeszegülő, így a maga autentikusságával az Időbe belenövő hőst. K. ellenben éppen nem a saját léte felől szemléli helyzetét, hanem konvenciói szemszögéből („önmagát egy önmaga által elképzelt mű hősének képzele”,¹⁵ nem a mítosz világában él, hanem az elirodalmiasodott élet készlettel arra, hogy potenciális kezesére görög istent lásson rá. „A modern kor embere – írja Hamvas – sajátos módon áll ezekkel a mitológiai alakokkal: – másolja őket. Kiszemel egy-egy mítoszt, amelybe kinevezi önmagát hősnek. A mítosz illúziójának atmoszférájában él, hősi szerepekben tündöklök, örökérvényű igazságokat exclamál.”¹⁶ Mind ezt tekintetbe véve továbbgondolhatjuk Faust és K. törekvéseinek analógiáit, illetőleg különbözőségeit. Mindenekelőtt az otthon-teremtés igénye lehetne közös szándékukban, a valahol otthon-létre irányuló erőfeszítés. Faust sorsa sem látszik kevésbé tragikusnak, mint a XX. századi irodalom „labirintus-diskurzus”-ának főszereplőjéé, K.-é. Hiszen, amikor Faust az építők munkáját vizionálja-hallucinálja, sírját kopácsolják. Látszólag távolabb került céljától, mint bármikor annakelőtte. K. éppen Bürgel szobájában valósíthatná meg tervét: panaszát előadhatná egy hivatalnoknak, akit meglepve arra kényszeríthetne, hogy meghallgassa. Csakhogy Fausthoz hasonlóan éppen a cél előtt kell megtorpannia; ehelyett álmában megküzd a görög istennek hitt hivatalnokkal, győzelmet vizionál (ő is); miközben álomba zuhan, cselekvésképtelenné válik, látszólagos visszatalálása a mítoszbá (görög isten!) legfeljebb illúzió. A „modern kor embere”-ként nem válhat részévé a mí-

tosznak, sorsa csupán utáncat, kisszerűvé torzult mása az egykori hősénekek szereplőiének, bolyongása a faluban, tévelygése a fogadókban, álomba zuhanása, léte groteszk pokoljárás, szinte travesztiája az Odysseus-kalandnak. Míg Faust érdeemesnek találta, hogy beavatódhasson ama szellemi szférába, amelyben a leírhatatlan testet ölthet, K. „visszás módon áll szemben a világgal, sőt önmagával is”,¹⁷ meghatározási kísérletei csődöt mondanak, hiszen értetlenül szemléli a világ sokszínűségét, sokértelműségét.¹⁸

K. számára a mitológia „olvasmány”, nem tudásanyag, hanem a maga létehez kicsinyített minta utánczési lehetősége. A külső körülmények sugallhatják K.-nak, hogy vele még egyszer lejátszódik a hajdan megtörtént esemény. Mint ahogy Fausttal is lejátszódott a megkísértés, a bűnbeesés, a beavatás misztériuma. K. körül is olyan figurák játsszák játékaikat, akikhez hasonlóak valóban a mitológiából lehetnek ismerősek (akár Barnabásra gondolhatunk mint Hermesre, akár Olgának és Amáliának édesapjára mint Tantalosra stb.).¹⁹ Ebből K. következtetése akképpen fogalmazódik szöveggé és képpé, hogy álmában Bürgelt görög istennek látja, akivel fel kell vennie a harcot. K. tehát (ismételve a Hamvas-idézetet) önmagát „egy önmaga által elképzelt mű hőséneke képzele”.²⁰ Míg Faust fokozatosan döbben rá lehetőségeire és feladatára, arra tudniillik, hogy szüntelenül fáradozzék, törekedjék, addig K. monomániásan forog a maga körében, pusztán önmaga elismertetéséért küzd, miközben sorra téveszti el ennek az elismertetésnek igazi lehetőségeit. Az Örök-Asszonyi számára nem Ideál-voltában jelenik meg, hanem lealacsonyító nemiségében. A *Faust* (I. rész) és *A kastély* főszereplőjének helyzettudatát egyként jellemzi Faust egyik önmeghatározása:

Bin ich der Flüchtling nicht, der Unbehauste,
Der Unmensch ohne Zweck und Ruh...
Nem vagyok-é földönfutó, menekvő,
Nyugtot s célt nem lelt szörnyeteg...
(Jékely Zoltán fordítása)

S bár K. célképzete világosabbnak tetszik az „Erdő, barlang” jelenet hőséneknél, kétségbeesett keresésük, fogózásuk a nőiségbe egyként világba vettségükről, veszendőségükről tanúskodik. K. (akárcsak Josef K.) női közbenjárójára igyekszik szert tenni, a regények nem egy női szereplője lehet(ne) a közvetítő a lenti és fenti világ között. S ami a *Faust* II. részében dantei ihletésre kibontakozhat, testet ölthet, az asszonyi princípium üdvre vezető tevékenysége, az Kafka regényeiben az ösztönökhöz süllyesztő, a mélységbe húzó tényező. Míg Goethe *Faustjának* befejező jelenete a szimbólumokba

való beleézésig, a mögöttes jelentéshez való emelkedésig vezet a tévelygések között is az önnevelésen munkálkodó Faustot, K. számára az üzenetek rejtelegések, szinte értelmezhetetlenek maradnak; képtelennek bizonyul arra, hogy egyszeri tapasztalatain átlépjen. Márpedig – Goethe egy megjegyzése szerint – „a tapasztalat mindig csak paródiája az eszmének”,²¹ így K. reagálásai, értelmezési kísérletei, tévelygése és törekvése paródiaként hatnak. A világ, amely körülveszi, szintén (K. szemével látva-láttatva) paródiája a Világnak; a benne élő szereplőkről nemigen lehet tudni, hova tartoznak, a kastélyról, hogy az Üdv vagy a Halál birodalma, a hivatalnokokról, hogy istenek-e, vagy netán valóban hivatalnokok, akik a logikus logikátlanságú államot, hatalmat, bürokráciát képviselik. A *kastély* felfogható-e XX. századi *Akárki*-történetnek, vagy Kohlhaas Mihály igazságkereső szenvedélye cseng vissza K. hányattatásnak érzett tévelygéseiben? Faust ellenképe-e K., vagy paródiája-e az esemény sor az egy üdvözítő pillanatig küzdő Faust történetjének?²² A *kastély* című regény leszűkített tere (a betegségek különböző fajtáira, a politikai szervezkedésre, az iskolaügyre, a hivatali eljárásra utaló mozzanatokkal együtt) valójában szintén teljes világ, kevéssé egyénített szereplőkkel, mintegy jelezve, hogy ebben a regénytérben nem a személyiség, a szubjektum kibontakoztatására törekszik az író. Míg Faust előbb a tudás bizonyosságáért küzd, majd a „kis”-, utóbb a „nagy”-világban alapvető léthelyzetek próbái ösztönzik önmaga teljességének fölnevelésére, K. körbenjárása visszavonni látszik Faust törekvésének és általában a szubjektumba vetett hitnek célszerűségét; míg Faust és a világ között sosem szakad meg a dialógus, Faust nemcsak önmagára, léthelyzetére reagál, hanem a világra is, K.-hoz nem jut el a világ beszéde, miképpen az ő beszéde sem a világhoz. Faust több ízben ad programot, amelyekbe az ember és a világ kapcsolatrendszerét foglalja:

Er stehe fest und sehe hier sich um,
Dem Tüchtigen ist diese Welt nicht stumm.
Maradjon itt, szemét is tartsa itt,
Deréknek e föld megtárukszik.

(Csorba Győző fordítása)

K. kívülről érkezik egy önmagába zárkózó világba, amelynek szabályrendszerét nem látszik ismerni (vagy fölismerni?); sejt valamiféle törvényt, amely szerint falu-kastély-fogadó értelmezhető: ám egész magatartása mintha megfordítása lenne annak, amit Faust kimond; nem áll szilárdan a lábán, éppen ellenkezőleg, itt, a faluban szeretne szilárd talajt tudni a lába alatt, hiába

néz körül, nem látszik meglátni a lényegeset, felületi jelenségekhez ér el csupán tekintete. Ennek következtében értelmező stratégiája csődöt mond a falu, a kastély, a fogadók és lakói „titkai”-nak megfejtésében. Számára néma marad a föld. Az angyalok kara zengi Faust megmenekülését a Gonosztól, zengi dicséretét mindig tevékeny életének, hangsúlyozva az égi pártfogást, a közbenjárás mentő hatalmát:

Und hat an ihm die Liebe gar
Von oben teilgenommen,
Begegnet ihm die selige Schar
Mit herzlichen Willkommen.

S ha égi szeretet hajolt
Föléje pártfogónak,
Szives jósa várja ott
A boldog mennylakóknak.
(Csorba Győző fordítása)

A „színi utasítás” ekképpen szól: „a felsőbb légrétegben lebegve, Faust halhatatlan lényével” (Schwebend in der höheren Atmosphäre, Faustens Unsterbliches tragend). Ezzel *A kastély* egy passzusát szembesíthetjük, a kicsinyítést, az elbizonytalanodást-elbizonytalanítást, egyben az utalást, tehát egy másik szöveg(világ) bevonását is érzékeltetve: „Unbeschreiblich öde schien ihm dieses Zimmer. Ob es so geworden oder seit jeher so gewesen war, wußte er nicht” („Leírhatatlanul kopárnak találta ezt a szobát. Most lett olyan, vagy mindig is ilyen volt, nem tudta.”)²³ A jelenetről már több ízben volt szó: K. Bürgel (a kezes) szobájába téved, megszólíthatná a hivatalnok(világ)ot, de a megszólalás előtt fizikai vereséget szenved (akár Josef K. a bíróságon vagy Titorellinél), K.-t elnyomja az álom. Az ébredés pillanatát idéztem: jóllehet K. a/egy Hivatalnok elé jutott, nem adta-adhatta elő a magamentségét, így nem lehetett méltányolni törekvését, nem menekülhetett meg sorsától. Faust halhatatlan lénye, illetőleg lényéből az, ami halhatatlan, mind magasabb régiókba jut, K.-nak a fogadó-labirintus egy szobája lesz a világtér, amely nem telhet meg a Szellem és a Szeretet reprezentánsaival, nem szólalhatnak meg az Egyházatyák, így hiába keresett közbenjárót, elmulasztott alkalmak jelzik életútját. Ezért *tűnt* (schien, Kafka jellegzetes nézőpont-jelölése!)²⁴ számára leírhatatlanul kopárnak a szoba. A magasabb régió, ahová Faust halhatatlan lénye felhatolhat, hanggal és látvánnyal telik meg, a tágasság ad helyet az Értelemnek, az értelmezés végre létrejöhet, a

szimbólumok igazi alakjukban mutatkozhatnak, tárulhatnak föl. Hiszen a *Leírhatatlan* az égi-szellemi szférában testet ölthet. K. nem juthat ilyen magasságokba, sem valóságosan (a kastély felé vezető útra ugyan rálép, de eltéveszti az igaz utat; amely úton halad, elkanyarodik), sem képletesen. Számára legfelsőbb Bürge (a kezes) szobája az égi-szellemi magasság, itt állhat, sőt feküdhöz szemtől szembe egy/a Hivatalnokkal. Ezt a szobát sem angyalsereg, sem a múlt művelődésének legendái nem népesíthetik be. Sőt: körülpillantva a kopárság tűnik szemébe. K. kopárság-érzetének jelentése mintegy magába foglalja az otthontalanság, a számkivetettség, a magánosság, az elhagyatottság tudatát, amelynek feloldását remélné, ha végre előadhatná egy/a Hivatalnoknak szándékait, mindig törekedő iparkodásának célját. Csődje egyben a kirekesztettség véglegesülését (is) jelenti, a külvilág ellenséges voltát. Az a hely, amely az elfogadtatás, de legalábbis a közvetítés helye lehetett volna, *kopárságával* az elidegenedés színterévé vált. Ezért (is) lett *Leírhatatlan*, vagy talán mindig *Leírhatatlan* volt. K.-nak tovább kell bolyongania a megfejtetlen (vagy megfejtethetetlen) szavak és ki-jelentések között, számára a szimbólumok nem jelenhetnek meg ősz eredeti alakjukban és jelentésükben, a kezes szobájában nem zendülhet meg az angyali kórus, nem összegezheti a szellemivé váló-vált lét tanulságait a misztikus kórus. Nem pusztán a közös szó (a leírhatatlan) hozza egymáshoz közel Goethe és Kafka szövegét, hanem a Kafka-mondat tagadó formája is, amely az előrevetett szóból, a leírhatatlanságból kiindulva a goethei bizonyosság negatív képével szolgál. Faust elér a Szeretetet végső bizonyosságához, K. ellenben csupán szituációja bizonytalanságát érzékeli, miközben érzékszervei (is) cserben hagyják (nem tudja, nem emlékszik, kopár szobába tévedt, vagy csupán a kihagyott lehetőség tette oly kopárrá a szobát). Míg a misztikus kórus e fölfelé emelkedés himnuszát zengi, K. a kiüresedés keserveit tapasztalja meg, a kijózanító valóságot.

Goethe – mint a kutatás hangsúlyozza²⁵ – a természetben nem ellenséges fenyegetést látott, hanem védelmet, menedékhelyet, amelyből mindig újabb erőt meríthetett. K. (meg Josef K.) célt és/vagy üdvöt kereső bolyongása a világ labirintusában az üdvtörténetet meneküléstörténeté alakítja, ám annak reménye nélkül, hogy ebben a menekülésben célt és/vagy üdvöt találhaszon.²⁶ K. álma Bürge szobájában szintén a menekülés egy szakasza, még ha az álomba, a tudattalanba is: eredménye nem a meghallgatás, a helyzetértelmezés, az önsorsára való rálátás, hanem a kopárságra rádöbbenés, amely legfelsőbb ébredő tudatában villan át egy pillanatra, hiszen e rádöbbenés leírható formához nem tud jutni. Kafka regényének több ízben idézett helye talán a goethei felismerést kísérli meg parafrazálni: ha Faust számára a végső

üdv bizonyosságához hozzátartozik a leírhatóság érzékelése, K. fizikai és szellemi aláhullásának része a leírhatatlanság tapasztalata. Míg Faust a spirituális tereken létrejött harmóniával találkozhat, K. előtt nem nyílnak meg sem földi, sem spirituális távlatok; kiszámíthatatlan reakciók, értelmezhetetlen levelek (szavak), átláthatatlan ügyintézési processzusok között kell tétlábolnia, miközben szüntelen fogalmazási-értelmezési kényszere ellenére sem tudja néven nevezni vagy leírni a dolgokat. Faust sem kerülheti meg a labirintust,²⁷ törekvései közepette *tévelyeg*, K. azonban sem a kifelé utat nem leli-lelheti, sem nem igazodhat el a jelképek erdejében. K. nem rendelkezik tehát a megnevezés képességével, és ki tudja: az általa bebolyongott világban rendelkezik-e valaki egyáltalában vele. Faust, láttuk, több ízben alkot lét-programot, a II. rész monológjaiban újra meg újra körülírja jövőre vonatkozó terveit, egyben ama magatartásformáról is töprengve, amely a tervek végrehajtásához szükségeltetik. K. a pillanatban él, hosszú távú tervei (tudniillik letelepedése, munkavállalása) a különféle pillanatokban hozzá érkező hírek szerint alakulnak. S bár minden hírre reagál K., egyiket-másikat értelmezni is próbálja, a szavak mögöttes tartalma, a dolgok „királyi lényege” hozzáférhetetlen marad, így az esetleges leírás kísérlete a csődsorozatba illeszkedik bele.

K. (is) mindig törekedve fáradozik, de nem képes átlépni a kört, amelybe a világ bezárta, amelybe önmagát bezárta. Ezért nem tárulnak föl előtte a szavak, ezért marad számára néma a világ.²⁸

- 1 STAIGER, Emil, *Goethe*, Zürich, 1963, Bd. III., 466. Más jellegű kommentár: EMRICH, Wilhelm, *Die Symbolik von Faust II. Sinn und Vorformen*, Wiesbaden, 1978⁴, 420.
- 2 Az alábbi gondolatmenethez vö. GRAFENAUER, Niko, *A hallgatás szája*, ford. SZILÁGYI Imre, Kalligram, 1993, 2. sz., 30–35.
- 3 Vö. kifejtve: LYOTARD, Jean-François, *La Condition postmoderne*, Paris, 1979.
- 4 A 2. jegyzetben i. m.
- 5 Vö. PLATON, *Az állam*, ford. SZABÓ Miklós = *Összes Művei*, Bp., 1984, II, 654, 664.
- 6 Az 'Unzulängliche' STAIGER értelmezése szerint (i. h.) az 'inaccessibile' jelentéstartalmát hordozza.
- 7 Vö. részletesebben BINDER, Hartmut, *Kafka. Kommentar zu den Romanen, Rezensionen, Aphorismen und zum Brief an den Vater*, München, 1976; *Kafka Handbuch*, szerk. BINDER, Hartmut, Stuttgart, 1979, Bd. II.
- 8 Az 1. jegyzetben i. h.
- 9 ZIMA, Peter V., *Hašek és Kafka: ambivalencia, bírálat és válság = A Monarchia a századfordulón (Monarchia-irodalmak és irodalmak a Monarchiáról)*, szerk. FRIED István, Szeged, 1991, 23–30.
- 10 A Goethe–Kafka-párhuzamról, ellentétéről részletesebben NAGEL, Bert, *Kafka und Goethe. Stufen der Wandlung von der Klassik zur Moderne*, Berlin, 1977. A szerző példái egy részében nem Kafka és Goethe műveit, hanem naplók, útirajzaik, levelek alapján személyiségüket konfrontálja egymással. A magam részéről a többnyire finom megállapításokat a művekre vonatkoztattam.

- 11 A 2. jegyzetben i. h.
- 12 A 7. jegyzetben i. m. Vö. még tőlem: *Álom, álomszerűség Kafka regényeiben*. Előadásként elhangzott az MTA Néprajzi Kutatóintézete és a Magyar Néprajzi Társaság 1993. április 16–19. között rendezett, *Extázis – álom – látomás* című értekeztetén. Sajtó alatt.
- 13 Idézi NAGEL, i. m., 175.
- 14 HAMVAS Béla, *Aldous Huxley és a vélemény-regény*. Nyugat, 1930, II. félév, 219–221.
- 15 Uo.
- 16 Uo.
- 17 Uo. 220.
- 18 ZIMA, Peter, V., *Komparatistik. Einführung in die Vergleichende Literaturwissenschaft*, Unter Mitarbeit von Johann STRUTZ. Tübingen 1992, 114–129.
- 19 Vö. tőlem: *XX. századi Tantaloszok regénye = Tíz híres regény*, Bp., 1989, 149–174. Vö. még BROD, Max: *Über Franz Kafka*, Frankfurt am Main, 1976, 243 (a fogadósné mint az antik tragédia kórusa).
- 20 A 14. jegyzetben i. m.
- 21 NAGEL, i. m., 245.
- 22 Uo., 74–75, 104, 140. Vö. még: *Kafka-Kommentar*, 275.
- 23 A Kafka-műveket németül KAFKA, Franz, *Das erzählerische Werk*, Berlin, 1983, I–II, magyarul *A per. A kastély*, Bp., 1984 kiadásokban olvastam.
- 24 A 19. jegyzetben i. m.
- 25 NAGEL, i. m., 75.
- 26 Uo., 104.
- 27 Uo., 140 (Faust labirintusszerű földi útjáról).
- 28 KRASZNAHORKAI László egy művének narrátori önjellemzése anti-Faustot állít elénk, és így K.-ra is alkalmazható: „kissé régimódi megszállottból nem is csupán a lényegretörés semmi-rekellője, de egyszer még, egyenesen, a lényeg elcsapott lovagja lesz.” *Az urgai fogoly*, Bp., 1992, 8.